NAVOIY VILOYATI HUDUDAGI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNING O'ZIGA XOSLIGI VA UMUMIYLIGI

Xo'jayeva L.
Navoiy davlat pedagogika instituti Tarix kafedrasi o'qituvchi

ANNOTATSIYA: Inson har doim eng qadimiy madaniyat haqida bilishga qiziqqan va u o'zining o'tmishi, birinchi qadamlari haqida bilishga intilgan. Erimizning turli burchaklaridan bizga tosh rasmlari tasvirlari yetib kelgan. Qadim-qadimdan odamlar uni tevarak-atrofdagi hamma narsani tasvirlashga intilganlar va bu ehtiyoj san'at tarixi sifatida juda qadimiydir[1].
Yevropada fransuz arxeologlari va ularning ispan vorislari Fransiya va Ispaniyadagi g'or rasmlarini chuqur ilmiy asosda o'rgana boshladilar. Fransiya va Ispaniyaning bir qancha qoyatosh rasmlari o'rganilib, madaniyat va san'at tarixi uchun qimmatli g'oya va qarashlari ilgari surilgan. Bu arxeologiya, paleontologiya, san'at tarixi kabi fanlar rivojining yangi bosqichi edi.

KALIT SO'ZLAR: Martel, Emil Kartalak, E.Lorte, A.Brayl, Feliks Gorrigu, Virxov, Shaffxauzen, Evans, Lyubbok, Dokins.

Bu sohadagi yutuqlar insoniyat sivilizatsiyasining ilk qadamlarini ilmiy tadqiq qilish imkonini berdi.G'or va qoyalarga o'ymakorlik tasvirlarini ilmiy tadqiq etish natijasida insoniyat ilk hayot faoliyati, dunyoqarashi, ajdodlari haqidagi g'oyalar va eng muhimi, insoniyat sivilizatsiyasining ilk qadamlari haqidagi izchil yaxlit tasavvurni o'zida mujassamlashtira oldi.

19-asrning ikkinchi yarmida yevropalik arxeologlar qoyatosh rasmlari bo'yicha qator tadqiqotlar o'tkazdilar. Bu davrning mashhur arxeologlari Martel, Emil Kartalak, E.Lorte, A.Brayl, Feliks Gorrigu, Virxov, Shaffxauzen, Evans, Lyubbok, Dokins, Teylor qoyatosh rasmlarini o'rganish bo'yicha muhim ishlarni amalga oshirdilar.

Bu ilm-fandagi yangilik edi. Yevropa qit'asidagi mavjud qoyatosh rasmlari birin-ketin o'rganilib, qator kitoblar nashr etildi.Yigirmanchi asrdan boshlab dunyoning boshqa qit'alarida mavjud bo'lgan bunday tabiat tarixiy yodgorliklarini ilmiy-amaliy o'rganish avvaldan to'plangan keng ko'lamli tajribalar asosida tubdan o'rganildi.

Ayrim olimlar, masalan: G.Obermeyer, J.Haukis, G.Kun, N.Kastere A.Breil, I.M.Jafarzoda, A.P.Okladnikov, A.A.Formozov, V.V. Bartold va boshqa tadqiqotchilar tasvirlar o'sha davr kishilarining ijtimoiy hayotidan olingan real voqealar va ibtidoiy qabilalar sehri bilan bog'liq bo'lgan diniy g'oyalar asosida yaratilganligini ta'kidlaydilar. V.F.Zybkovets bu olimlar fikridan farqli ravishda tosh san'atining bu namunalari diniy g'oyalarga hech qanday aloqasi bo'lmagan tarzda yaratilganligini, ularning ortida sehrli g'oya yo'qligini ta'kidlaydi[2].Boshqa tadqiqotchi V.A. Gorodtsov To'rg'ay o'lkasining qoyalari haqida gapirar ekan, qoyalardagi tasvirlar chorva va yovvoyi hayvonlar sonini ko'paytirish uchun yaratilgan bo'lishi mumkin, deb hisoblaydi[3]. Olim I.G.Poslavskiy, aksincha, "ularning g'oyaviy mazmuniga diqqat bilan yondashib, rasmlarga asoslanib, biz o'zimizga sirli, tushunarsiz maqsadni yashiramiz", deb hisoblaydi.

Vatanimiz ilk inson yashagan qadimiy maskanlardan biridir. Ilk kishilar yaratgan tasviriy san'at namunalari O'rta Osiyoning turli hududlarida topilgan.
Mamlakatdagi qadimiy obrazlar haqidagi ilk ma'lumotlarni o'rta asrlarning mashhur olimi Abu Rayhon Beruniy asarlarida uchratish mumkin. Beruniy kimaklar mamlakatidagi sirli suratlar haqida gapirib, bu tasvirlar mahalliy aholining diniy e'tiqodi bilan bog'liq bo'lishi mumkinligini tushuntiradi[4].
O'zbekiston ko'plab ilmiy asoslangan tarixiy obidalarga asoslangan ilk sivilizatsiya markazlaridan biridir. Respublikamizning Zarafshon, Qashqadaryo va Farg'ona vodiylarida noyob petrogliflar mavjud.

Jumadan Navoiy viloyati hududida tarixiy-madaniy,arxeologik yodgorliklarga boy hudud. Hududda boy yodgorliklar dislokatsiyasi notekis joylashgan. Qizilqum hududida tarixiy – madaniy, arxeologik yodgorliklar ovchi terimchilar, ibtidoiy jamoa davri, ilk davlatchilik va o'rta asrlarga tegishli ob'ektlardir. Quzilqumning Sarmishsoy, Bironsoy, Bakachanaksoy, Alamlisoy, Bironsoy, Go'rtutsoy, Toytuyoq, Koracharvoksoy, Otchopgan,Naychalik,Tongotarsoy, Changlisoy qoyatosh rasmlari,Lavlakon-5, Oyog'og'itma chuqurliklarida paleolit odamlari yashagan. Ushbu yodgorliklarni ilmiy o'rganish XX asr boshlarida rus tarixchilari tomonidan boshlandi. O'tgan asrning 30 yillaridan esa O'rta Osiyo respublikalari olimlari ham kirishdilar. O'zbek olimlarining tadqiqotlari ham Qizilqum vohasida faol arxeologik qazishma ishlarini boshlab yubordilar.

Qizilqum sahrosining janubi-g'arbida paleolit davriga tegishli ovchi-terimchilarning manzilgohlari mavjud. Sahroning janubi-g'arbiy qismida XX asrning 60 yillarida (aniqrog'i 1962 yilda) yillarida arxeolog H.I.Muhammedov tomonidan Qizilnur manzilgohi ilk bor topilib tekshirilgan. Qizilqum vohasi yodgorliklarini arxeologlardan Islomov, Vinogradov, G.V. Parfenov, A.P. Okladnikov, M.E. Voronets, S.P. Tolstov, L.I. Rempel, A.A. Formozov, G.A. Pugachenkova, A. Muhammadjonov, B.S. Shalatonin, N.X. Toshkentboev, O.M. Rostovtsev, Yu.A. Buryakova, R.Ravshanova, X.Botirova, M.Xodjanazarova kabi olimlar tadqiq etganlar. Hududdagi boy yogorliklardan toshdan tayyorlangan mehnat qurollari topilgan. Arxeologik qazishmalar davom ettirilib Oyoqog'itma manzilgohi topigan. Shu bilan birga qoyatosh rasmlari ham alohida o'rganilgan. Tabiiyki, savollar tug'ilishi mumkin, qadimgi odamlar bu qoyatosh rasmlarini qanday maqsadda qoldirishgan? Buni turlicha tushuntirishimiz mumkin.
Tajribali ovchilar odamlarning madaniy-ma'rifiy ehtiyojlarini qondirish, o'z farzandlariga yoki kelajak avlodlariga tabiat va hayvonot dunyosini o'rgatish uchun o'z asarlarini ko'z-ko'z qilish, yosh avlodga ovchilik sirlarini o'rgatish yoki insoniy tuyg'ularini tasvirlash maqsadida chizishlari mumkin edi. Shu bilan birga, otalar suratlar orqali ajdodlariga inson dunyodagi eng qudratli va aqlli mavjudot ekanligini yetkazgan. Bu insonni ideal tarbiyalash g'oyalariga asoslangan suratlarda aks ettirilgan. Masalan, ot mingan yoki kamon tutgan odam obrazi yoshlarning mard, jasur, harakatchan bo'lib yetishishiga, nasl-nasabini, qabilasini asrashga qodir farzandlar bo'lib voyaga yetishiga xizmat qilgan bo'lsa ajab emas. Ayniqsa, ular o'z asarlarida hayvonlar, o'simliklar hayoti, sport o'yinlari, it yordamida ot minib ovchi qiyofasi tasvirlangan, insoniyatning hayvonot dunyosi bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Yoki ular hayvonlarni xonakilashtirishga, ayniqsa chorvachilikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin edi.

Ushbu joylardagi manzilgohlar o'tgan asrning 30-yillarida sobiq SSSR FA arxeologiya instituti olimlari tomonidan o'rganila boshlangan. Birinchi katta arxeologik ekspeditsiyalar o'tgan asrning 40-yillarida uyushtirilgan. Bu arxeologik ekspeditsiyalar 1950, 1960, 1970 yillarda ham davom etgan. Shunday ekan, Navoiy viloyatida olib borilgan tarixiy madaniy yodgorliklarni o'rganishni shartli ravishda uch bosqichga bo'lish mumkin;

Birinchi bosqich 1950-1982 yillar, ikkinchi bosqich 1982-1990 yillar; uchinchi bosqich 1991- yildan hozirgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Birinchi davrda vohada arxeologik, tarixiy-madaniy yodgorliklar lokallashtirilgan. Shu o'rinda ikkinchi bosqich davrining boshlanishini 1982 yildan deb belgilanishida Navoiy viloyatining tashkil topishi bilan bog'lanashini alohida ta'kidlash mumkin. Bu davrda aniqlangan ob'yektlarni maqsadli o'rganish ishlari tizimli olib borilgan. Uchinchi bosqichda esa arxeologik, tarixiy- madaniy yodgorliklarni o'rganishda tub o'zgarishlar yuz berdi. Bu ob'yektlarni o'rganishda birinchi navbatda yangicha yondashuv, ikkinchidan esa hali o'rganilmagan ob'yektlarni aniqlash va mavjud ob'yektlarni turkumlashga katta e'tibor berildi, hamda baholandi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, madaniy-tarixiy ob'yektlarni o'rganish va ularni restavratsiya qilish orqali jamoatchilik e'tiboriga havola qilish kuchaydi. Viloyatdagi madaniy tarixiy ob'yektlarni turistik

imkoniyatlarini o’rganish orqali iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy hayotida munosib o’rinni egallashiga e’tibor berildi.

Navoiy viloyatidagi mavjud tarixiy -madaniy tarixiy yodgorliklarni o'rganish va ularni keng xalq ommasi orasida targ'ib qilish ayniqsa mustaqillik yillarida alohida ahamiyat berildi. Arxeologlar va o’lkashunos olimlarinning faoliyatini o’rganish ham alohida o’rin tutadi. Bugungi kunda Navoiy viloyati hududidagi tarixiy-madaniy yodgorliklar 437 ta tashkil etadi. Bu mo’jizakor tabiiy tarixiy yodgorliklarni o'rganish va ularni keng xalq ommasiga targ’ibot-tashviqot qilish bugungi kun turizmni rivojlantirish bilan bevosita bog’liqdir. Bu esa har bir yosh tarixchida haqiqiy vatanparvarlik, ilmiy tadqiqotlarni o’rganish va shu asosida xolis fikrlashga o’rgatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Ларичев В.Е. Прозрение. - Москва: Наука, 1990. С – 13
2. Зыбковец В.Ф. Человек без религии. – Москва: Наука, 1995. С- 69.
3. Городцов В.А. Скальные рисунки Тургайской области. Труды Государственного исторического музея вып 1. – Москва, 1926. С – 52.
4. Беруний А.Р. Избранные произведения. - Ташкент, 1968. Том 1.– стр. - 308.
5. Кабиров А., Сагдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси. – Тошкент, 1976. – Б 103.